

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

L

*ПОСВЕЂЕНО ПРОФЕСОРУ ДР МАТИ ПИЖУРИЦИ
ПОВОДОМ 65-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА*

НОВИ САД
2007

ДВИЈЕ РИЈЕКЕ У ДОБОЈСКОМ КРАЈУ

СРЕТО ТАНАСИЋ

UDC 811.163.41'282'371(497.6)

Крајшак садржај. У раду се говори о значењу лексема *ријека* у добојском крају. Ова лексема у зависности од акцента има различито значење. У једном случају то је највећа ријека — Босна или Сава, у другом случају — мања ријека, она која би се могла означити као рјечица.

Кључне речи: добојски крај, источнохерцеговачки дијалекат, источнобосански дијалекат, *ријека*, семантичка диференцијација.

Појава о којој ће се говорити у овоме раду везује се за два сусједна подручја добојског краја. Оба се простиру сјеверно од Добоја. Она се именују према ниским посавским планинама — Вучијаку и Требави. Подручје Требаве налази се с десне стране ријеке Босне. Заузима простор од ријеке Спрече на југу до Модриче на сјеверу и од ријеке Босне на западу до линије Грачаница — Градачац на истоку.¹ У дијалектолошкој литератури ови српски говори приписују се источнобосанском дијалекту. Међу најизразитије особине овога дијалекта убрајају се а) посебности у замјенама старог вокала *jaii*, б) типично шћакавски рефлекс старих сугласничких група **cijj*, в) ограничени домашаји резултата новог и јекавског јотовања и г) посебности у прозодији.² У најкраћем, те посебности у прозодији могу се свести на сљедеће: „Акцентуација је у начелу старија од новоштокавске. У већини говора непренесени су само дуги акценти ... али и то факултативно... С друге стране, у многим говорима, нарочито севернијим, акцентуација је потпуно новоштокавска. Будући да се ти говори већином својих других особина, пре свега шћакавским изговором, слажу с овим дијалектом, уобичајено је да се они увршћују у њега”.³ Тако данашњи говор требавских Срба види и Милан Драгичевић, који је у новије вријеме подробније описивао извјесне фонетско-фонолошке карактеристике српског говора на подручју Требаве. Кад се ради о судбини самогласничких секвенци у српском говору Требаве, сматра Драгичевић, нема разлике између ових говора и других српских говора западније у Босни и Херцеговини, односно овог огранка

¹ Види Драгичевић 2004, 451.

² Драгичевић 2004, 453, позивајући се на Брозовић 1966.

³ Ивић 1988, 73. Али у истом делу П. Ивић своје разматрање овога дијалекта закључује: „Ипак, овај се дијалекат, због своје изразите генетске посебности не сматра новошток. и третира се као пуноправна класификациона јединица” (74). У вези с овим треба имати у виду и податак наведен у белешци бр. 9.

источнохерцеговачког дијалекта.⁴ А у вези са прозодијом говора Срба на Требави М. Драгичевић је закључио следеће: „Стање у прозодији је, опет, такво да показује доста сличности са оним што је за говоре источнобосанског (ијекавскошћакавског) комплекса утврдио проф. Брозовић. Наиме, јесте да присуство новоштокавске четвороакцентатске системе с одговарајућим правилима о дистрибуционим ограничењима у понашању њених прозодијских јединица представља и у овим говорима доминантну особину акцентатског система, али није занемарљив ни број потврда које упућују на могућност слободније репартиције силазних акцената. Осим класичних примјера ... какви се јављају и у многим другим нашим говорима, овдје непренесени акценти нису необични ни у неким другим случајевима.”⁵ Ипак „свеукупни фонетски хабитус својим претежнијим дијелом показује његову недвојбену припадност говорима сјеверозападног огранка источнохерцеговачко-крајишког дијалекта”.⁶ Дакле, и М. Драгичевић као и П. Ивић овај говор види у склопу источнохерцеговачког дијалекта. За тему овога рада оволико напомена о акценту је довољно.

Подручје Вучијака се простире источно до ријеке Босне, наспрам Требаве. Источна граница овога подручја, грубо узето, била би, дакле, ријека Босна од Добоја до ушћа у Саву, сјеверна граница је ријека Сава од ушћа Босне до Брода. Западна граница је пут Добој — Дервента — Брод. Као и Требава, на десној страни ријеке Босне, и Вучијак је ниска планина у босанској Посавини (испод 400 м надморске висине). До 1992. године на овоме подручју најбројније је било српско становништво. Међутим, ту су живјели и Хрвати и Муслимани (данас Бошњаци), ови посљедњи претежно по градовима и ближе њих (в. и Танасић 2000). У ратним годинама хрватско и муслиманско становништво се добрим дијелом иселило. На подручју Вучијака данашње српско становништво живи преко сто педесет година, па и више. Постоје сигурни подаци о томе да неке фамилије живе на овоме подручју већ од почетка деветнаестог вијека: у историјским записима неке од њих се помињу међу учесницима поп Јовичине буне, која је била 1834. године. Међу њима је и фамилија која је тада давала попове Мајевцу и Подновљу и све до пред крај двадесетог вијека. Сасвим је реално претпоставити да су те фамилије ту живјеле бар неко вријеме и прије поменуте буне. Већина села овога краја помиње се у турском спису из 1604. године.⁷

Српски говор овога краја припада источнохерцеговачком дијалекту, или, прецизније, сјеверозападном крилу тога дијалекта.⁸ Међутим, у релевантној литератури се помиње да источнобосански дијалекат (и) на

⁴ Драгичевић 2002, 209.

⁵ Драгичевић 2004, 455.

⁶ Исто, 458. Брозовић, међутим, у помињаној студији ове говоре види као посебан дијалекат, в., нпр. стр. 129: „činjenice zahtijevaju da se iješč.[akavski] dijalekt [тј. источнобосански — С. Т.] uopće izdvoji iz istočnohercegovačkoga i da obrazuje samostalan dijalekt iste kategorije”.

⁷ Ханџић 2000.

⁸ Ивић П. 1994. У новијем раду посвећеном српским дијалектима он овај дијалекат именује херцеговачко-крајишки (Ивић П. 1998). Међутим, у овоме раду ја ћу се из неких практичних разлога држати старог термина.

сјеверу прелази и преко ријеке Босне, да захвата „и нешто земљишта западно од ушћа те реке (тј. ријеке Босне, С. Т.)”.⁹ То нешто земљишта требало би бити подручје Вучијака. То, даље, значи да би и у говору Срба вучијачког краја могла да се нађе понека особина која се приписује источнобосанском дијалекту, свакако мање него у говору требавских Срба.

На самом подручју Вучијака нема већих ријека сем Босне и Саве, које га омеђују са двије стране. Постоје само потоци и мање рјечице. Међу становницима Вучијака постоји разграничење између ова двије категорије: *йошока* и *рјечице*. Никад се за мали водени ток који се означава именицом *йошок* неће рећи и да је *ријека*. С друге стране, постоје нешто јачи водени токови који се увијек означавају као *ријека*, за које се никад не говори *йошок*. Те ријеке имају и своје име, нпр. Криваја, Плавуша, Грабовица — у Подновљу, Љубиоча — у Дугом Пољу, Величанка — у Ритешиху. У говору се употребљава и *ријека*, кад се зна о којој рјечици се ради, али се некад и употребљава њено име, ако је потребно отклонити забуну, нпр.: Мбрамо ндс^ти рѹб^не у Грабѹв^нцу, Криваја је пресѹшла (Подновље). Не јавља се у таквој ситуацији синтагматски склоп ријека + хидроним, нпр. *ријека Криваја*, *ријека Величанка*. Кад се употријеби рјеч *ријека*, подразумијева се да саговорник зна да је у питању управо та, а не нека друга ријека. Ако се говори о ријечи на коју саговорник можда не мисли, а ни из дате изјаве не би схватио о којој се ријечи ради, употребљава се хидроним, како је горе и показано.

У говору Вучијака, међутим, именица *ријека*, кад означава рјечицу, нема акценат карактеристичан за источнохерцеговачке говоре — краткосилазни на другом слогу рефлекса *јаши*. Овдје је досљедно краткосилазни акценат на првом слогу: *рѹјека*:

[1]

1. Дјѹца нијѹсу мѹгла прѹјећ; нѹдошла рѹјека (Подновље).
2. Ка смо сишл^н у Лѹке, рѹјека се ѹзлѹла, па ѹндѹр смо мѹрал^н ић^н свѹ страна^н (Подновље).
3. Није ѹна ндс^нла водѹ ко ја. Мѹгла б^н рѹјека прѹтећ штѹ сам је нѹнијѹла (Подновље).
4. У Ритеш^нју рѹјека ѹднијѹла мѹст, нѹ мерѹ се прѹјећ (Подновље).
5. Бѹло е на рѹјец^н пѹр^нло, ће су жѹне прѹле рѹб^не (Мајевац).
6. Има нѹку кѹћу крај рѹјеке и ту жиѹи (Винска).

Западније од вучијачког краја не јавља се краткосилазни акценат на именици *ријека*.

Исти овај акценат има именица *ријека* и у говору требавских Срба. Забиљежио сам га у селу Палезница:

[2]

1. Траѹа је бѹла дѹбра крај рѹјеке, ѹ брду се осѹшла.

⁹ Ивић 1988, 72. Међутим, на карти у књизи Ивић 1971 то није показано. Ту се (на карти) подручје које покрива овај дијалекат тумачи са „остаци источнобосанског говора”.

2. Пѡдигл^м смо цркву ѡдмā изнад рїјеке.
3. Трї пѡтока чїнѣ рїјеку.

Овако је и у селу Скиповац, на сјевероисточној страни Требаве. Са Требаве, испод Дуге њиве, тече и улива се у Босну *Вѣлика рїјека*. Овакв акцентат има именица ријека и источније од Требаве. Тако, на примјер, на подручју Мајевице, у Прибоју, постоји *Лїйовачка рїјека*, улива се у Јању.¹⁰ Такав акцентат је присутан и у кладањском крају у источној Босни. Забиљежио га је С. Халиловић у Тухољу: *Rїjēka* (гјеџїца испод села і нїве уз нју; зове се *Ösica* од утока *Kлїчина* потока у нју; прва *значајнија* [истицање С. Т.] лијева притока *Drinjače*), те у сусједним Голетићима: *Göleska* гїјека и *Rїjeka*, у Суљићима *Brdijel'ska* гїјека. Међутим у тексту један информатор се сјећа да је у Тузли била рјечица: *jēna rїjēka*.¹¹ Познат је и у српском говору овога краја, тј. у говору источnobосанских Ера. Ту, недалеко од Кладња, подно села Ковачићи, протиче рјечица *Ўјича*, за коју мјештани обично употребљавају апелатив *ријека*, јер се зна да је ријеч о *Ўјичи*. Говори се: Ја кѡлка је рїјека, ѡднијеће млїн.¹²

Ови подаци говоре да се ареал краткосилазног акцента именице ријека у сјевероисточној Босни простира на терену источnobосанског дијалекта: „На истоку ово подручје обухвата кладањски и тузлански крај; граница избија на Саву код Брчког.”¹³ Ово би, дакле, могло представљати примјер гдје је у овим говорима „слободнија репартиција силазних акцената”. Ипак, у већине именица сличног гласовног склопа акцентат је на другом слогу рефлекса *јаїша*, и то краткоузлазни: *лијѣска*, *смријѣка*, *сїријѣла*. Напомињем да се питање акцента лексеме *ријека* у ијекавским говорима не поставља у упитнику Николић 1966—1967.

Ако се о простору источnobосанског дијалекта може говорити како га је одредио Ивић 1988, и како је означен на карти Ивић 1971, онда се ареал краткосилазног акцента ове ријечи на истоку не подудара с том границом. Наиме, многе рјечице на истоку које се уливају у Дрину имају овај акцентат кад су у синтагматском склопу хидронима. Таква је ситуација са рјечицама лијевим притокама у доњем току ријеке Дрине. У средњем току ријеке Дрине имамо прелазну ситуацију; јавља се именица *ријека* кад је она рјечица са једним или другим акцентом. Нпр. међу притокама ријеке Праче једна садржи у своме називу и апелатив ријека са краткосилазним акцентом: *рїјека*, а три — са краткоузлазним на другом слогу: *ријѣка*. Сјеверно од Вишеграда ситуација се мијења у корист краткосилазног акцента. Тако рјечице које имају у своме називу и именицу *ријека* у подручју слива ријеке Јадар у осам случајева имају краткосилазни акцентат на првом слогу: *рїјека*, у једном случају краткоузлазни на другом слогу: *ријѣка*, али и дугоузлазни акцентат на другом слогу: *ријѣка*. У сливном подручју Сапне и Тавне већ нема ниједне рјечице са именицом *ријека* у хидрониму која би имала краткоузлазни акцентат на

¹⁰ Податак сам добио љубазношћу мр Драге Радовановића.

¹¹ В. Халиловић 1990.

¹² Податак сам добио љубазношћу проф. др Слободана Реметића.

¹³ Ивић 1988, 72.

другом слогу рефлекса *jaīša*, а јавља се чак десет рјечица са том именицом у називу гдје је краткосилазни акценат на првом слогу рефлекса *jaīša*.¹⁴

Ова мала екскурзија на исток показала је да је ареал краткосилазног акцента нешто већи од данашњег ареала остатака источнобосанског дијалекта на терену источног крила источнохерцеговачког дијалекта.

Вратимо се сад поново добојском подручју и ономе што је занимљиво у вези са акцентом апелатива *ријека*. Наиме, већ је речено да се у овом крају именица *ријека* јавља са краткосилазним акцентом на првом слогу рефлекса *jaīša*. А кад сам упитао једног саговорника у селу Ритешић код Добоја, које је поред *ријеке* Босне, каже ли се и за Босну да је *рјјека*, он ми је одговорио: „Не, Бџсна је *ријека*, Вџлчџанка је *рјјека*”. Ово сам, касније, провјеравао и у селу Подновљу, нешто сјеверније, опет поред *ријеке* Босне. Овдје је важно напоменути да становници села поред *ријеке* Босне уз хидроним Босна врло ријетко употребљавају и апелатив *ријека*. Говори се:

[3]

1. Идџм нџ Бџснџ да сџмелџм жџта;
2. Кџнопље ђемо мџрат потџпчт у Бџснџ, Крџваја је џмањџла;
3. Пџслџ џга нџкџг слџгу да џдведџ кџња нџ Бџснџ, да га нџпојџ.

Апелатив *ријека* се употребљава кад се односи на рјечице. Обично мјештани уз неку рјечицу знају кад се нешто односи на њу, па нема потребе да се она именује и употребом хидронима — Криваја, Плавуша, Љубиоча итд. Хидроними се употребљавају само онда када то комуникативни циљ захтијева, кад је потребно ставити до знања да је рјеч о тој, а не о некој другој рјечици. Иста диференцијација је успостављена и даље од *ријеке* Босне. У селу Винска, десетак километара од Брода, краткосилазни акценат има *ријека* само кад је посриједи рјечица. Само, сад је Сава *ријека*. И ту су ме саговорници упозорили да је *рјјека* нешто друго: „мањџ од Сџвџ, а виђџ од пџтока”.

Такву диференцијацију имају и становници требавских села уз Босну. За све, па и оне становнике села која су подаље од Босне, *рјјека* је увијек рјечица, веђа од потока. Тако и у селу Палежница, под Требавом, која није непосредно уз Босну, веђ је са источне стране Требаве, („трџ пџтока чџнџ рјјеку”),¹⁵ а Босна је *ријека*.

Поставља се на крају питање откуда двије *ријеке* у добојском крају (овом приликом не могу ређи да ли је тако све до Дрине на истоку): *рјјека* и *ријека*. Можда је апелатив *ријека* употребљаван да означи рјечицу, водени ток веђи од потока. Он је имао краткосилазни акценат на првом слогу рефлекса *jaīša*, а велике *ријеке* — Сава и Босна — нису ни имале атрибутив *ријека*, или је врло ријетко долазио. Касније је он могао стиђи уз њих, са доласком службеника, књига, школа итд. И дошао је са новим акцентом. И тако је он са овим акцентом почео да се шири и у

¹⁴ Подаци о хидронимима из слива *ријеке* Дрине преузети из књиге Вујичић 1982.

¹⁵ Тако је, према информацији С. Реметиђа, и у Ковачиђима код Кладња.

народу. Стари акценат остао је на апелативу ријека кад се њиме означава рјечица: *ријека*.

Београд

ЛИТЕРАТУРА

- Брозовић 1966 — Dalibor Brozović, *O problemu ijekavskočakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 2, Zagreb, 119—208.
- Вујичић 1982 — Dragomir Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, ANUBiH, Djela, Knjiga LVIII, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 33, Sarajevo, 228.
- Драгичевић 2002 — Милан Драгичевић, *Судбина самогласничких секвенци у данашњем говору шребавских Срба*, Српски језик 7/1—2, Београд, 205—211.
- Драгичевић 2004 — Милан Драгичевић, *О неким фонетским особинама данашњег говора шребавских Срба*, Живот и дело академика Павла Ивића, Суботица — Нови Сад — Београд, 451—459.
- Ивић 1971 — Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, СКЗ, Београд, 333.
- Ивић 1988 — Dalibor Brozović, Pavle Ivić, *Jezik, srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb, 120.
- Ивић 1994 — Павле Ивић, *Целокуйна дела III. Српскохрватски дијалекти, њихова конструктура и развој. I. Општа разматрања и шћокавско наречје*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад.
- Ивић 1998 — Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLI/2, Нови Сад, 113—212.
- Николић 1966—1967 — Берислав М. Николић, *Упутник за испитивање акцената у шћокавским говорима*, Јужнословенски филолог XXVII/1—2, 307—336.
- Танасић 2000 — Сreto Танасић, *Један шћиј сложене предложко-јадежне конструкције у говору Вучијака*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLIII, Нови Сад, 589—593.
- Халиловић 1990 — Senahid Halilović, *Govor Muslimana Tuholja (okolina Kladnja)*, Dijalektološki zbornik BiH, knjiga VI, Sarajevo.
- Ханџић 2000 — Adem Handžić, *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Sv. I/2, Sarajevo.